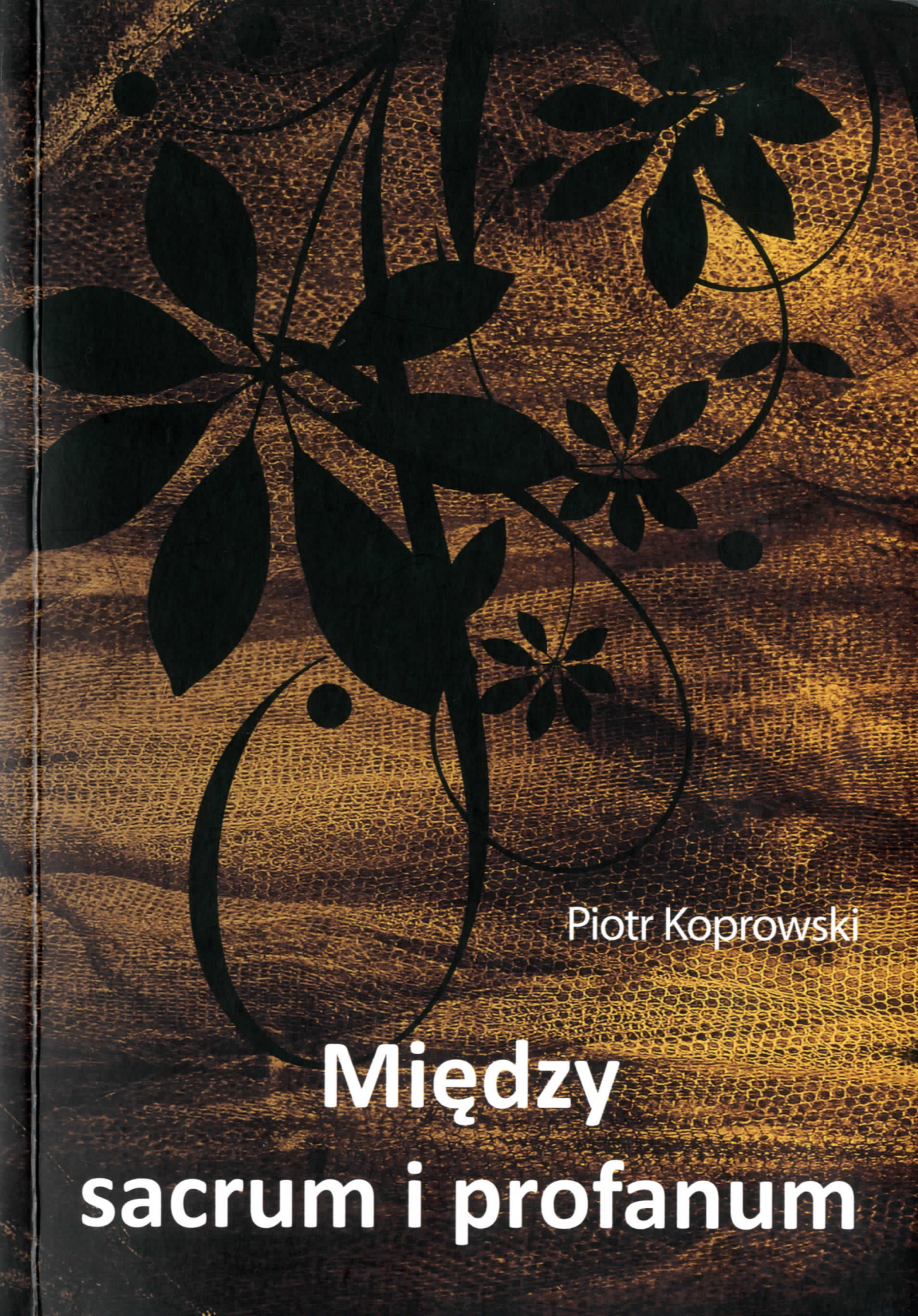

Piotr Koprowski

Między sacrum i profanum

Piotr Koprowski

Między sacrum i profanum

Biografia intelektualna

Janusza Stanisława Pasierba

bernardinum

Pelplin 2015

Spis treści

Słowo wstępne	9
Rozdział I	
„Dziecko nie [...] młodych rodziców”. Wokół życia i spuścizny twórczej	23
Rozdział II	
Bóg – „zakochany poeta”	111
Rozdział III	
Człowiek – partner Stwórcy	191
Rozdział IV	
Kultura – pomost między „widzialnym” i „niewidzialnym”	271
Rozdział V	
Świat społeczno-polityczny	347
Zakończenie	413
Bibliografia.....	419
Indeks osób.....	469

Słowo wstępne

Postać i dzieło polskiego myśliciela, teologa, historyka sztuki i poety ks. Janusza Stanisława Pasierba (1929-1993) są głęboko wpisane w kulturę Europy XX w., a także Polski drugiej połowy tego stulecia. Autor *Czasu otwartego*¹ wywarł swoją personą i twórczością znaczący wpływ na wielu Europejczyków oraz osób mieszkających poza granicami starego kontynentu. Odcisnął piętno zarówno na świadomości religijno-moralnej, literacko-estetycznej, jak i społeczno-politycznej swoich współczesnych oraz tych, którzy nastąpili po nim w sensie chronologicznym. Zgłębianie jego myśli, analiza nurtujących go problemów i dylematów przybliży do prawdy o dwudziestowiecznej kulturze i realiach Polski, Europy i świata. Poznanie złożoności, specyfiki owych „światów” byłoby znacznie uboższe, gdyby „tekst” Pasierbowy został pominięty.

Pasierb, nieabstrahujący od realnego „tu i teraz”, w obrębie którego przyszło mu żyć, hołdował określonej wartości. System ten, mimo iż wpisuje się w nurt liberalizmu chrześcijańskiego, nie jest zwartą koncepcją filozoficzną. Twórca nie miał – z jednej strony – powołania do tworzenia tego rodzaju konstrukcji, z drugiej zaś – przejawiał żywe zainteresowanie różnorodnymi ideami społeczno-filozoficznymi oraz duchowo-religijnymi i zawsze – przynajmniej w jakimś sensie – je intelektualnie wyzyskiwał. Niesystemowy charakter spuścizny Pasierba i jego silne uwikłanie w zewnętrzny, pozamyślowy kontekst, decydujące – obok inspiracji płynących z religii judeochrześcijańskiej – w dużym stopniu o kierunku postawy i poglądów myśliciela legły u podstaw decyzji piszącego te słowa o zastosowaniu w odniesieniu do analizy myśli autora *Liturgii serca*² podejścia, które określiłem jako „biografię intelektualną”. Mam jednak świadomość, że taka forma wypowiedzi nie jest bezalternatywnym sposobem prezentacji właściwego Pasierbowi i zakładanego przezeń porządku sensu, tego, co stanowi o jego swoistości, tożsamości.

Niniejsza praca stanowi próbę przedstawienia podstawowych treści, problemów, które myśl Pasierba z racji samej swej chrześcijańskiej wymowy i charakteru zakłada, i które jako założone oraz w określonym stopniu explicite wyrażone, obecne są we wszystkich jej przejawach. Pasierbowy porządek sensu, w głównej zaś mierze to, co stanowi o jego specyfice, swoistości, jest tym, co pragnę zrozumieć, czyli „sprowadzić do jedności dane działania [stanowią je w tym przypadku określone idee, przekonania i sądy sensotwórcze], oglądając je z wewnątrz, od strony jego intencji i jego „ja”³. Od strony – dodajmy – swej podmiotowej

¹ J. S. Pasierb, *Czas otwarty*, Pelplin 1992.

² Idem, *Liturgia serca*, wybór, wstęp i oprac. J. Sochoń, Warszawa 2002.

³ M. Scheler, *Rozważania dotyczące fenomenologii i metafizyki wolności*, „Znak” 1963, nr 11, s. 1278. Wszystkie uzupełnienia w nawiasach kwadratowych pochodzą od autora monografii.

intencji i podmiotowego „ja” myśl Pasierba stanowi – i adekwatnie do tego daje się, w istocie niedowolnie, zrozumieć – myślowy korelat i rezultat dokonania swego samookreślenia się poprzez odniesienie do religii judeochrześcijańskiej. Lektura tekstów polskiego twórcy, twórcy sytuującego się w ramach wyznaczonych przez tą ostatnią, uzmysławia nam również to, iż mamy do czynienia nie tylko z podmiotowym „ja”, lecz również z chrześcijańskim „my” podmiotowe. Ów podmiot zbiorowy współstanowią wszyscy ci, których stosunek do siebie i świata jest zmediatyzowany przez odniesienie się do sacrum chrześcijańskiego⁴. Odniesienie to – innymi słowy – predeterminuje treść ich aktów samookreślenia się. Pasierb wypowiada się więc zarówno we własnym imieniu, jak i w imieniu osób bliskich mu pod względem przekonań religijnych. Moim zamiarem jest przyjrzeć się tej postaci przede wszystkim „z wewnątrz, od strony jego intencji i jego „ja””. To podejście metodologiczne wynika m.in. z tego, że polski myśliciel kładł duży nacisk na wagę, znaczenie i rozwój świata wewnętrznego jednostki ludzkiej, w tym i – dodajmy – jego własnego świata wewnętrznego. Tego rodzaju postawa nie była – i nie jest – czymś wyjątkowym wśród osób działających na niwie kultury. Świadczy o tym chociażby wypowiedź rosyjskiego poety, pisarza Apollona Majkowa (1821-1897): „Cała moja biografia zawiera się nie w faktach zewnętrznych, ale w biegu i rozwoju życia wewnętrznego, w procesie rozszerzania się mojego horyzontu wewnętrznego, w umacnianiu spojrzenia na problemy życiowe, moralne, umysłowe i polityczne, w wewnętrznej pracy umysłu nad wrażeniami i obserwacjami życia, w uprzytamnianiu sobie sensu zdobywanych i stale powiększających się wiadomości”⁵.

Trzeba jednak podkreślić, że chcąc kompetentnie wypowiadać się na temat myśli Pasierba, trudno pominąć podstawowe dylematy i uwarunkowania „zewnętrzne”. Nie sposób abstrahować od tych ostatnich tym bardziej, że autor *Obrotu rzeczy. Rok 1991*⁶ wyraźnie i zdecydowanie reagował na otaczającą go, realną rzeczywistość. Fakty „zewnętrzne” również w określonym stopniu kształtowały rozwój życia duchowo-religijnego Pasierba, a więc – i jego biografię intelektualną.

Myśl wybitnego Polaka posiada, bez wątpienia, szereg właściwości charakterystycznych dla refleksji o charakterze światopoglądowym. Pewien problem zdaje się jednak tkwić w tym, że wątpliwości budzi to, czy ze względu na jej różnorodność i zarazem fragmentaryczność odznacza się ona dostateczną ogólnością, systematycznością, integralnością – dostateczną do tego, by można było wysunąć stwierdzenie, iż wyraża ona i tworzy odrębny od zespołu przeświadczeń ideowych innych twórców sytuujących się w obrębie kultury i religii chrześcijańskiego światopogląd. Pasierb był wyznawcą i rzecznikiem chrześcijańskiego poglądu na

świat, ale czy – w związku z tym – można wyróżnić te cechy jego myśli, które stanowią diametralnie odmienną jakość od zapatrywań – przykładowo – Mirosława Dzielskiego (1941-1989)? Wiele wskazuje na to, że tak, ale czy wobec tego posługiwanie się pojęciem „światopogląd” w odniesieniu do postawionego zadania: analizy myśli Pasierba jest dostatecznie ostre i precyzyjne? Zdaniem piszącego te słowa trafniejszym określeniem jest określenie „biografia intelektualna”. Wskazuje ono na pragnienie „uchwycenia” tego, co współtworzy wizerunek ideowy jednostki, tylko i wyłącznie właściwego dla niej porządku sensu, porządku, w którym zawiera się stosunek do świata, do samego siebie i własnej aktywności w realiach doczesności. Na światło dzienne wydobyte zostaną przeto różnorodne, bliskie Pasierbowi idee, a także poglądy i zapatrywania myśliciela, stanowiące o kształcie i specyfice jego indywidualnego „ja”. Wszystko to, co może być potraktowane jako bezpośredni lub pośredni przejaw Pasierbowego samookreślenia się otrzyma skonceptualizowaną postać. W przypadku tego katolickiego twórcy i intelektualisty owo samookreślenie dokonuje się przez odniesienie do sacrum. Myśl autora *Miasta na górze*⁸ oraz właściwy jej, zakładany i wypowiedziany przez nią porządek sensu wyrażają ów stosunek, stosunek – dodajmy – mający nie tylko walor poznawczy.

Intencja dokonania indywidualnego samookreślenia się, zmediatyzowanego przez usytuowanie się w relacji do sacrum (relacji wzmacnionej przez fakt bycia katolickim księdzem), stanowiąc treściową eksplikację fundamentalnego stosunku Pasierba do świata i samego siebie, uruchamia i uwypukla specyficzne procesy sensotwórcze, ukierunkowane na stworzenie myślowych przesłanek możliwości jej legitymizacji jako nadrzędnej postawy życiowej. Pasierbowy system myślowy, a więc i będąca jego konceptualizacją biografia intelektualna posiada – innymi słowy – swoje centrum, przesadzające o sposobie porządkowania całości, o wyborze zasadniczego kryterium hierarchizacji znaczeń, sensów. Przesadzające – dodajmy – lecz nie w jednoznacznie wyznaczony sposób: ideowe centrum analiz i przemyśleń autora *Czasu otwartego* – określające ich tożsamość odniesienie się do sacrum – może być – i jest – konkretyzowane w różnorodnych „odcieniach”, nie tracąc chrześcijańskiego charakteru. Jest to możliwe m.in. dlatego, że tożsamość i wspólnota myśli Pasierba konstytuują się już w sferze intencji i a priori zakładanego przez nią, w określonych ramach, charakterystycznego dlań porządku sensu. Biografia intelektualna tego twórcy jawi się w związku z tym jako „konstrukcja” skończona, zamknięta⁹.

Swoistość Pasierbowej myśli polega w dużej mierze na tym, iż zasadniczym punktem samookreślającego ją odniesienia jest sacrum. Wybór takiego charakteru procesu własnego samookreślania się oznacza, obiektywnie rzecz ujmując, pewnego rodzaju przeciwstawienie

⁴ Rozumienie terminu „sacrum” jest ściśle związane z obrazem Absolutu i religijności w ogóle. Można wręcz postrzegać sacrum jako znak, odsyłający do doświadczenia wiary (w Boga). „Sacrum – podkreśla Jan Sochoń – mieści w sobie podwójność znaczeń: zdolność do poznania rzeczywistości czyni z człowieka istotę religijną, poszukującą racjonalnych uzasadnień swej wiary, choć ta – zapewne na zawsze – pozostanie w mocy niezgłębionej tajemnicy”. J. Sochoń, *U drzwi Godota. Szkice o poezji, filozofii i teologii*, Warszawa 1995, s. 22. Na temat innych, współczesnych podejść do problemu rozumienia sacrum zob. m. in. J. Szymik, *W poszukiwaniu teologicznej głębi literatury. Literatura piękna jako locus theologicus*, Katowice 2007, s. 131-132; H. Perkowska, *Bóg filozofów XX wieku: wybrane koncepcje*, Warszawa 2001; D. Hervieu-Leger, *Religia jako pamięć*, „Kultura i Historia” 2009, nr 16, s. 20-29; *Nadprzyrodzone*, red. E. Przybył, Kraków 2004; Z. Zarebianka, *Tropy sacrum w literaturze XX wieku. Od zagadnień motywicznych do perspektyw hermeneutycznych*, Bydgoszcz 2001, s. 12-13.

⁵ Cyt. za: W. Kowalczyk, *Twórczość Apollona Majkowa i jej konteksty kulturowe*, Lublin 1991, s. 19.

⁶ J. S. Pasierb, *Obrót rzeczy. Rok 1991*, Pelplin 2002.

⁷ Por. rozważania tego reprezentanta liberalizmu chrześcijańskiego na gruncie polskim (druga połowa XX w.): M. Dzielski, *Duch nadchodzącego czasu*, Wrocław 1989; idem, *Odrodzenie ducha – budowa wolności. Pisma zebrane*, Kraków 1995; idem, *Bóg – wolność – własność*, Kraków 2007. Zob. także *Widzieć mądrość w wolności. Księga pamięci Mirosława Dzielskiego*, red. B. Chrabota, Kraków 1991; M. Kuniński, *Etyczne podstawy kompromisu politycznego. O liberalizmie chrześcijańskim Mirosława Dzielskiego*, [w:] *Kołakowski i inni*, pod red. J. Skoczyńskiego, Kraków 1995, s. 107-116; R. Dobek, *Mirosław Dzielski – marzycielski realista*, [w:] *Marzyciele i realisci. Orolitradycji w polskiej myśli politycznej od upadku powstania styczniowego do XXI wieku*, red. T. Sikorski, A. Wątor, Szczecin 2009, s. 568-576.

⁸ J. S. Pasierb, *Miasto na górze*, Pelplin 2000.

⁹ Zgoda odmiennie rzecz się przedstawia w odniesieniu do światopoglądu, będącego z natury rzeczy systemem otwartym. A. Podsiad, Z. Więckowski, *Mały słownik terminów i pojęć filozoficznych dla studiujących filozofię chrześcijańską*, Warszawa 1983, s. 388.

się kartezjańskiej świadomościowej koncepcji człowieka cogito oraz akceptację potrzeby więzi jednostki ze światem „wewnętrznym” i zewnętrznym, ze Stwórcą i z innymi ludźmi jako koniecznego warunku samowiedzy¹⁰. Obecne w myśli Pasierba poglądy, idee, przeświadczenia interesować mnie będą przede wszystkim jako treści wyrażające właściwy mu sposób ujęcia i rozumienia człowieka i świata. Pierwszoplanowym celem proponowanych analiz będzie rekonstrukcja właściwego rzeczonemu myślicielowi i konstytutywnego dlań treściowo-problemowego a priori intelektualnego, obejmującego to, co dla niego – jako chrześcijanina właśnie – jest już z góry założone, ustanawiające swoiste fundamenty samego projektu tego, co dla Pasierba ma być najistotniejszym „światem” oraz „podmiotem”, czyli łącznie – porządkiem sensu, wyrażającym jego spojrzenie na świat i żyjącego w nim człowieka. Rozstrzygające o tym, czym jest dla tego katolickiego duchownego i intelektualisty „świat” jawi się tegoż „świata” przedrozumienie. Przedrozumienie w tym sensie, że owo ideowe a priori stanowi zestaw przesłanek, które stanowią o Pasierbowej tożsamości i dopiero umożliwiające jego rozumienie otaczającej rzeczywistości i samorozumienie się w jej obrębie. Ustanowiony w ten sposób schemat treściowo-problemowy stanowi wyraziste ramy, w których dopiero pojawiły się, zostały umieszczone i niedowolnie zinterpretowane różnorakie dylematy, zdarzenia i działania, będące przedmiotem zainteresowania Pasierba – bystrego obserwatora.

W kontekście wspomnianego przedrozumienia, niezwykle istotnego w namyśle i pracy nad biografią intelektualną autora *Liturgii serca*, warto zwrócić również uwagę na tzw. intencję podmiotu i projekt podmiotowy. „Czy to będzie – podkreśla Marek Siemek – poznanie, czy dzieło literackie, czy światopogląd lub ideologia – każda z tych form zakłada i współtworzy jakąś wstępną strukturalizację świata: nakreśla, by rzecz, współrządne jego inteligibilności, siatkę topograficzną sensu. Pod tym względem, wszelki dyskurs jest systematyczny, tzn. ładotwórczy: porządkuje chaotyczną mnogość zjawisk i zdarzeń, odnosząc je do siatki kategorialnej wartości i pojęć, a w ostatecznym rachunku do fundamentalnej jedności wyjściowej intencji podmiotu indywidualnego lub zbiorowego, do podmiotowego projektu”¹¹. W poniższych rozważaniach dostrzec można będzie – w analogicznej w pewnym stopniu do wskazanej przez autora dzieła *Filozofia, dialektyka, rzeczywistość* perspektywie

– jak treść konstytutywnej dla Pasierbowej myśli intencji zmediatyzowanego samookreślenia się pelplińskiego twórcy predeterminuje kształt „podmiotowości”, tego, co „znajduje się” w realiach doczesności i współtworzy również autora *Czasu otwartego* porządek rzeczywistości. Eksplikując to, co myśl Pasierba zakłada, wypełnię treścią, sproblematyzuję ową przedmiotowość, wskazując zarazem na jej nieprzypadkowość z uwagi na specyfikę wspomnianej intencji. Owa „przedmiotowość” nie jest bowiem jakością znajdującą się poza ramami „uruchomionego” przez Pasierbowy projekt ideowo-duchowy procesu sensotwórczego. Jej zamysł powstaje właśnie w obrębie tegoż projektu, w następstwie przyjętej świadomości intencji sensotwórczej.

Przystępując do wstępnej rekonstrukcji biografii intelektualnej Pasierba można już – w oparciu o powyższe ustalenia – wskazać, na poziomie ogólnym, współtworzące ją treści i problemy. W warstwie treściowej rzeczona intencja uzależnia możliwość dokonania przez myśliciela samookreślenia się od uprzedniego odniesienia się do Absolutu. Zakłada przeto taki sposób ujęcia i rozumienia rzeczywistości, a więc porządek sensu, w obrębie którego owo uzależnienie i ściśle z nim związany wybór fundamentalnego kryterium odniesienia mogą zaistnieć jako rozstrzygnięcia – w roli zasadniczego wyboru ideowego – wykluczające innego rodzaju sensowność czy wręcz dopuszczalną możliwość wyboru innych jakości. Z wyjściową intencją Pasierba – podmiotu jest związany określony, taki a nie inny, projekt sensu. „Projekt – konstatuje Siemek – to zawsze akt wyboru. O tyle każdy konkretny system, akcentując pewien typ ładu i sensowności, jest zarazem również pewną odmową – i to nie tylko odmową wobec braku sensu, lecz także, a nawet przede wszystkim, wobec sensów odmiennych”¹².

Można więc skonstatować, iż owa intencja, adekwatnie do swej treści, zakłada, zapowiada możliwe dla niej ujęcie zarówno podmiotu, jak i przedmiotowego porządku „rzeczywistości” – przede wszystkim w tym zakresie, iż możliwy dla niej „podmiot” musi być podmiotem, którego odniesienie do świata daje się ująć przez treść tejże intencji. W myśli Pasierba mamy – innymi słowy – do czynienia ze „światem” ujętym przez pryzmat określonego przedrozumienia – bezwzględnie z punktu widzenia autora *Miasta na górze* sensownej i uzasadnionej jakości. Jego biografia intelektualna, stanowiąc rezultat analizy intencji samookreślenia się Pasierba, może, jak się wydaje, być odbierana jako odzwierciedlenie specyficznego porządku sensu, porządku, w ramach którego i przez który bohater poniższych rozważań utwierdził swoją samowiedzę podmiotową. Oznacza to, że ważnym składnikiem intencji samookreślenia, charakterystycznej zresztą dla każdego myśliciela i twórcy chrześcijańskiego, jest zamysł samopoznania i samozrozumienia się jako reprezentant rodzaju ludzkiego w ogólności i chrześcijanin w szczególności. Efektem tych procesów jest uzyskanie określonej podmiotowej prawdy i ukonstytuowanie się jako podmiot owej intencji. Kwestie te zostały podjęte – w szerszym kontekście biograficzno-ideowym – w pierwszym rozdziale rozprawy, zatytułowanym „Dziecko nie [...] młodych rodziców”. *Wokół życia i spuścizny twórczej*.

W warstwie strukturalnej już sama treść intencji konstytutywnej dla Pasierbowego świata idei określa podstawy jego wewnętrznej struktury. Określa je jako a priori wyznaczone przez dwie fundamentalne relacje: Bóg – człowiek, jednostka ludzka – Stwórca oraz związane z nimi ujęcie: faktyczność – postulowany ideał (a więc spełnienie intencji). Wymienione wyżej relacje oraz ujęcie wyznaczają podstawy topografii autora *Czasu otwartego* porządku sensu. Pozostałe problemy, sensy, wartości i uwarunkowania pojawiają się w myśli Pasierba, a w konsekwencji dają się jej badaczowi niedowolnie zlokalizować i treściowo od-

¹⁰ Biografia intelektualna Janusza Stanisława Pasierba jest w związku z tym „rozpięta” między sacrum i profanum. Takie jej ukierunkowanie w swoisty sposób uwypuklił sam Pasierb. W wykładzie wygłoszonym 13 listopada 1974 r. w Akademii Teologii Katolickiej podczas inauguracji roku akademickiego 1974/1975 stwierdził on m. in.: „*Sacrum i profanum* stanowiły przez wieki dwa bieguny kultury, zapewniając jej ostrość i wyrazistość. Niwelowanie granicy między tym, co święte, i tym, co świeckie, nie pozwala sensownie mówić ani o jednym, ani o drugim. Jeśli wszystko jest święte, nic nim już nie jest. Jeśli nie ma *fanum* – miejsca świętego, przestaje funkcjonować także *profanum*. Tego rodzaju brak pryncypialności przynosi złowrogie owoce, a kultura nierozpierzana przez antynomiczne wartości staje się płaska, bezbarwna i nudna po prostu, przede wszystkim zaś nieautentyczna” (J. S. Pasierb, *20 lat Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie*, „Biuletyn Informacyjny ATK” 1975, nr 1, s. 21). Można – innymi słowy – skonstatować, że biografia intelektualna Pasierba to owoc jego czynnego uczestnictwa w szeroko rozumianej kulturze, obejmującej zarówno sacrum, jak i profanum, teologię i świat społeczno-polityczny. Uczony dał również wyraz przeświadczeniu, że religię należy „przywrócić” religii, a doczesność – doczesności. Por. L. Kołakowski, *Czy diabeł może być zbawiony i 27 innych kazań*, Londyn 1983, s. 169; N. Postman, *Technopol: Triumf techniki nad kulturą*, Warszawa 2004, s. 202; A. Regiewicz, *Gadżety XX wieku, czyli krótka historia śladów obecności człowieka w kulturze współczesnej*, [w:] *Europejczyk wobec sacrum. Materiały z konferencji naukowej 25 listopada 2005*, red. J. C. Kałużny, Kraków 2005, s. 115.

¹¹ M. J. Siemek, *Filozofia, dialektyka, rzeczywistość*, Warszawa 1982, s. 17.

¹² Ibidem, s. 31.

czytać w możliwej dla Pasierbowego świata idei przestrzeni znaczeniowej, poprzez odniesienie do owych relacji. Te ostatnie znalazły swoje rozwinięcie i intelektualne pogłębienie w drugim: *Bóg – „zakochany poeta”* i trzecim: *Człowiek – partner Stwórcy* rozdziale książki.

W konglomeracie ideowych problemów współtworzących biografię intelektualną Pasierba można – i należy – wskazać zwłaszcza te, przed którymi myśliciel stanął niejako z konieczności i których próbę rozwiązania musiał podjąć. Wydaje się, że wiążą się one – przynajmniej w pewnym stopniu – z Pasierbowym pragnieniem swoistej legitymizacji wybranego sposobu i kierunku aktu samookreślenia się. Nie bez znaczenia jest też chęć legitymizacji treści postulowanego przezeń ideału społecznego i zamierzonych metod realizacji, mających gwarantować jego spełnienie w realiach doczesności. Intencja samopoznania i samozrozumienia – stanowiąc integralny element Pasierbowej intencji samookreślenia się – wiąże w ewidentny sposób podstawowe pytania myśliciela o Boga, o człowieka (a więc i o samego siebie) z pytaniami o kulturę jako środowisko bycia jednostki ludzkiej oraz o rzeczywistość społeczno-polityczną, w którą ta jest również „zanurzona”. Innymi słowy: dla Pasierba istotny jest nie tylko zestaw problemów mających umocowanie transcendentalne, ale również taki, który go nie posiada, przynajmniej nie musi. U podstaw takiego stanowiska autora *Liturgii serca* – podobnie jak w ogóle u podstaw jego intencji samookreślenia się – leży zatem założone przez nią i odpowiadające jej, określone ujęcie własnej podmiotowości oraz – ze względu na „podmiotowość” i „zewnętrzność” wyrażonej przez nią mediatyzacji, jej „uwikłania” w świat – określone ujęcie świata kultury i świata społeczno-politycznego. Obydwa światy, obecne w myśli Pasierba, zostały poddane analizie w czwartym: *Kultura – pomost między „widzialnym” i „niewidzialnym”* i piątym: *Świat społeczno-polityczny* rozdziale pracy.

Jeśli partycypacja w sacrum i w sferze kultury, a także nieobojętność na społeczno-polityczny wymiar egzystencji stanowią – a twierdzą, że tak jest – podstawę Pasierbowego samorozumienia się, proces jego samookreślenia się, a także wyznaczająca go intencja dokonania samookreślenia się nie może sprowadzać się do wymiaru poznawczego, lecz musi zarazem obejmować, jako ściśle ze sobą związane, wymiary: poznawczy, religijno-etyczny i społeczny. Wymiar religijno-etyczny jest przede wszystkim związany z relacjami: Bóg – człowiek, jednostka ludzka – Stwórca, społeczny zakłada określoną strukturę, w ramach której dana osoba może – i powinna – zaistnieć jako podmiot społeczny, zaś poznawczy – „informuje”, że prawdziwe samopoznanie musi zawierać poznanie owych dwu zależności. Pasierbowe samookreślenie się, którego analiza jest zasadniczym celem piszącego te słowa, obejmuje więc jako koniecznie ze sobą powiązane: samopoznanie, autolegitymizację religijno-etyczną i społeczno-kulturową samorealizację. Wymienione wymiary owego samookreślenia się są swoiste dla biografii intelektualnej autora *Miasta na górze*. Posiadacz tejże biografii konstituuje się jednak przede wszystkim jako podmiot moralny, dla którego obojętne czy wręcz swoista misja wynikająca z faktu bycia chrześcijaninem ma wagę „istoty”, co zakłada określoną hierarchizację idei, treści, sądów, wyznaczającą prymat wymiaru religijno-etycznego w stosunku do pozostałych, wymienionych powyżej, wymiarów.

Nietrudno odnaleźć w myśli Pasierba przejawy tegoż prymatu. Postaram się wykazać, że w zakresie wymiaru poznawczego jest to m.in. moralne zabarwienie pojęcia prawdy, uzależnienie możliwości pełnego poznania dziejów, porządkowania i hierarchizowania ważnych faktów dziejowych od przyjęcia określonego ideału religijno-moralnego. W zakresie wymiaru samorealizacji społecznej „widoczne” jest uzasadnienie wyboru kierunków, celów i środków działania w realiach „tu i teraz” przez treści etyczne ideału społecznego. Stosownie do

trójwymiarowości pokrótce scharakteryzowanej intencji, założone przez nią przesłanki jej sensu i racji muszą więc obejmować jednocześnie zasadność poznawczą, legitymizację religijno-etyczną oraz zaangażowanie społeczne. Oznacza to również, iż założona przez nią a priori wizja rzeczywistości pojawia się w sferze Pasierbowego porządku sensu jako koncepcja, która posiada zarazem intelektualne (m. in. naukowe, filozoficzne) oraz religijno-etyczne uzasadnienia, a zawarty w niej ideał społeczny, na którego realizację jest nakierowana jako zasadniczo możliwy do realizacji, choć nie „natychmiast”, lecz w przeciągu określonego – dłuższego lub krótszego – okresu czasu. Jest z tym ściśle związany kolejny fakt: poszczególnym „odsłonom” myśli Pasierba zostaje niejako automatycznie wyznaczona możliwa przestrzeń znaczeniowa, a więc tym samym również określone ograniczenie znaczeniowe na dopuszczalną treść relacji, sądów, stwierdzeń itp. dla przykładu, stosunek społeczeństwa polskiego po 1989 r. do rodzącego się kapitalizmu musi – i został – przez myśliciela ujęty w sposób zależny od postulowanego stosunku między tymże społeczeństwem a kategorią sacrum. Podobnie, by podać inny przykład, jeśli Pasierb zadaje w swoich dziełach określone pytania, to sposób ich stawiania zostaje ukierunkowany, świadomie, jak można sądzić, w stronę poszukiwania odpowiedzi mieszczących się w możliwych i niezbędnych – ze względu na warunki sensowności jego świata idei – granicach znaczeniowych. W przeciwnym wypadku owocowałoby to zakwestionowaniem podstaw chrześcijańskiego porządku sensu.

Wyznaczone a priori przez treść konstytutywnej dla Pasierbowego widzenia świata intencji – dwie fundamentalne relacje: Bóg – człowiek oraz jednostka ludzka – Stwórca, a także układ: faktyczność – postulowany ideał i inne, zorientowane „ku górze” kategorie ideowe, posiadają jednocześnie swój wymiar poznawczy, religijno-moralny i społeczny. W konsekwencji – ze względu na to, że właśnie owe relacje stanowią fundament właściwego Pasierbowi porządku sensu – interesująca nas biografia ideowa posiada trzy quasi-autonomiczne podstruktury, oparte na określonych kryteriach sensowności: naukowo-logicznej spójności i zasadności, legitymizacji moralnej oraz skuteczności społecznej. Podstruktury te w istocie nie są jednak w pełni samodzielne, pozostając – niezależnie od własnych wyznaczników sensowności – odniesionymi do przesłanek sensowności myśli autora *Czasu otwartego* w ogóle. Niedowolne odtworzenie znaczenia poglądów, refleksji wyrażonych w dorobku twórczym Pasierba wymaga więc umiejscowienia ich w globalnej strukturze jego porządku sensu.

Poczynione powyżej ustalenia pozwalają już teraz, w tym miejscu wskazać podstawowy rys problematyczności prezentowanej biografii intelektualnej. Jest nim osoba ludzka i jej wybory, postawy, działania jako problem. Szczególnie wyrazisty jest jednak – ze względu na fakt uwypuklenia powinności moralnych – rys moralny, umocowany w chrześcijaństwie. Stosownie do tego biografia intelektualna Pasierba jako struktura typu moralnego zakłada i zawiera taką koncepcję rzeczywistości, która ujmuje ową rzeczywistość jako sferę sensownego, w znacznej mierze możliwego jej spełnienia. W konsekwencji rozważania tego myśliciela mogą być postrzegane jako swoiste obiektywizacje dylematów, wynikających z różnorakich uwarunkowań, uwikłań losów życiowych człowieka, dla którego – zgodnie z treścią Pasierbowej intencji mediatyzowanego samookreślenia się – rozwiązanie trapiących go problemów jest przede wszystkim spełnianiem chrześcijańskich – moralnych powinności.

Z drugiej jednak strony bezdyskusyjnie jawi się to, że treściowa różnorodność poglądów pelplińskiego twórcy, dostrzegalne zróżnicowanie sposobów ich artykulacji, ekspozycji oraz konkretnych metod konceptualizacji problemów stojących przed jednostką ludzką i formułowanych propozycji rozwiązania tychże nie może – po prostu – zostać wydedukowana

z Pasierbowego a priori ideowego. W ramy swoich konstrukcji myślowych włączał on bowiem również teorie i poglądy filozoficzne, etyczne, religijne o proveniencji genetycznie pozachrześcijańskiej. W owych konstrukcjach odzwierciedlenie znalazły również zachodzące wówczas procesy społeczno-kulturowe i polityczne, zaznaczył się wpływ przeżyć, odczuć katolickiego duchownego, dążeń europejskiego intelektualisty oraz doświadczeń posoborowego Kościoła rzymskokatolickiego.

Zasygnalizowane powyżej właściwości myśli autora *Liturgii serca* nie podważają postawionej przez piszącego te słowa tezy o roli ideowego a priori w wyznaczaniu zasadniczych rysów Pasierbowego porządku sensu. Co więcej, są z nią zgodne. W istocie już sama treść intencji specyficznie zmediatyzowanego samookreślenia się polskiego myśliciela zakłada otwartość tegoż na zarówno myślowy, jak i pozamyślowy kontekst zewnętrzny. Nie tylko zresztą zakłada, ale także określa – przynajmniej w ogólnym stopniu – granice i charakter wspomnianej otwartości, wpływając znacząco na możliwości i kształt selekcji zapożyczeń zewnętrznych, na stopień ich modyfikacji. W związku z powyższym rodzi się również problem wzajemnego odniesienia wspólnoty ideowo-religijnej, jaką stanowi myśl Pasierba i uwarunkowań tejże myśli. Owa wspólnota to – innymi słowy – pewna autonomiczna całość, posiadająca swoistą tożsamość oraz określone reguły wewnętrznej koherencji. Jeśli więc konstrukcje myślowe „z zewnątrz” posiadały właściwości niezgodne lub wykluczające się z owym „nachyleniem” tej całości znaczącej lub nie mieściły się w możliwej dlań przestrzeni znaczeniowej, nie miały Pasierbowej „etykiety”. Konstrukcje te mogły być obecne w rozważaniach twórcy, lecz nie mogły wywrzeć – i nie wywarły – decydującego wpływu na to, kim on był, czego pragnął, w co wierzył, do czego dążył¹³.

Zaproponowane zamierzenia badawcze nie mają jedynie charakteru zewnętrzno-formalnych konstrukcji metodologicznych. Ujmują one również – co jest z punktu widzenia piszącego te słowa najistotniejsze – zręby biografii intelektualnej Pasierba, zapowiadają kierunek jej rekonstrukcji. Próba bardziej szczegółowych rozważań na ten temat jest prezentowana monografia. Ma ona charakter problemowy, a jej ramy czasowe obejmują – generalnie – lata życia Pasierba. Rozprawa nie pretenduje do tego, by pełnić rolę „wielkiej” monografii o polskim myślicielu, stanowiącej zwięźszenie rozważań zawartych – w mniej lub bardziej obszernych – publikacjach jemu poświęconych. Czytelnik nie znajdzie w niej szczegółowej analizy wszystkich zagadnień, problemów, dylematów obecnych w jego bogatym, niezwykle zróżnicowanym dorobku. Nie pozna również zbyt wielu odsłon z życia prywatnego autora *Miasta na górze*. Kwestie dotyczące losów osobistych Pasierba ukazane zostały tylko wówczas, gdy było to niezbędne dla wyjaśnienia jego specyfiki rozwoju ideowo-duchowego.

Pasierbowi, a zwłaszcza jego twórczości poetyckiej, poświęcono znaczną ilość różnego rodzaju publikacji, większych i mniejszych rozpraw, ogólnych i szczegółowych. Na uwagę zasługują przede wszystkim będące próbą ujęć całościowych monografie, napisane, bez wątpienia, z dużą znajomością przedmiotu, oparte na wnikliwych studiach, dające dosyć bogaty obraz poetyckiego świata Pasierba¹⁴. Wspomnieć trzeba również o licznych ujęciach

częstkowych twórczości tego ostatniego. Ich autorami są zarówno autorzy wymienionych monografii¹⁵, jak i inni badacze, twórcy, ludzie kultury – m. in. Jan Sochoń¹⁶, Bożena

i Janusza St. Pasierba, Bydgoszcz 2006, s. 77-118; W. Kudyba, *Rana, która przyzywa Boga. O twórczości poetyckiej Janusza St. Pasierba*, Lublin 2006; W. Korzeniak, *Wychowawcza funkcja kultury według ks. Janusza Pasierba*, Pelplin 2009; Ł. Wisiecki, *Kim jestem? Ks. Janusz St. Pasierb o tożsamości człowieka*, Pelplin 2013; K. Kranicki, *Poezja doświadczania sacrum. Wokół twórczości poetyckiej Janusza S. Pasierba*, Gdańsk 2014.

¹⁵ Zob. m. in. T. Linkner, *W głąb myśli poetyckiej ks. Janusza Stanisława Pasierba*, [w:] *O literaturze Kociewia. Biesiady literackie Czarna Woda 1993-2000*, pod red. T. Linknera, Tczew 2003, s. 79-104; A. Pethe, „Młodzi – ogłuszeni przez miłość” w poezji Janusza Stanisława Pasierba, „Polonistyka” 1996, nr 1, s. 24-28; eadem, *Strasliwa nagość umierania... Uwagi o odbiorze wiersza Janusza S. Pasierba „ecorche”*, [w:] *Interpretacje i metodologie*, pod red. A. Opackiej, Katowice 1997, s. 52-63; eadem, „Metafizyczne” w poezji ks. Janusza S. Pasierba, [w:] *Kultura i religia u progu III Tysiąclecia*, red. W. Świątkiewicz, A. Pethe, Katowice 2001, s. 231-245; eadem, *Nieufni wobec piękna, „Zeszyty Karmelitańskie”* 2002, nr 4, s. 113-119; T. Tomasik, *Skrytość Boga, „Gwiazda Morza”* 2000, nr 20, s. 29; idem, *Humanizm w dobie sekularyzacji, „Nowe Państwo”* 2001, nr 39, s. 44-45; idem, *Przed lustrem sztuki. O znaczeniu ekfraz w poezji Janusza S. Pasierba*, [w:] *Szkice językoznawcze i literaturoznawcze*, red. A. Kiklewicz, K. Chruściński, Słupsk 2002, s. 249-275; idem, *Humanizm Pasierba*, [w:] *Ksiądz Janusz Stanisław Pasierb. Kapłan – poeta – humanista*, praca zbiorowa, Pelplin 2004, s. 69-84; idem, *Obraz świata na miarę człowieka. Herbert – Pasierb*, [w:] *Dialog i spór. Zbigniew Herbert a inni poeci i eseści*, red. J. M. Ruszar, D. Koman, Lublin 2006, s. 281-309; idem, *Pasierb kontra Gombrowicz*, [w:] *Gombrowicz*, pod red. B. Żyńis, Słupsk 2006; W. Kudyba, *Otwarta przestrzeń znaku. O poezji Janusza Stanisława Pasierba, „Topos”* 2001, nr 2-3, s. 37-52; idem, *Trzy żywioły Pasierba, „Tytuł”* 2002, nr 1-2, s. 234-239; idem, *Świętość i sprzeczność. O poezji ks. Janusza Stanisława Pasierba, „Polonistyka”* 2003, nr 3, s. 132-136; idem, *Ogień i ogień. Trzy wiersze Pasierba (przez ogień, temat kaszubski, poniżej blasku)*, [w:] *Janusz Stanisław Pasierb – poeta*, s. 91-98; idem, *Postłowie*, [w:] J. S. Pasierb, *Butelka lejdejska*, Pelplin 2003, s. 56-57; idem, *Symbole ludzkiego losu. O poezji ks. Janusza St. Pasierba, „Ethos”* 2004, nr 65-66, s. 562-568; idem, *Amor czy Agape? O jednym wierszu Janusza Stanisława Pasierba, „Polonistyka”* 2005, nr 10, s. 19-23; idem, *Inność, obcość, opresja. O jednym wierszu ks. Janusza St. Pasierba*, [w:] *Pytania o wiarę*, red. A. Sulikowski, Szczecin 2008; idem, *Tragizm przezwyciężony. Aksjologiczna interpretacja liryki Janusza St. Pasierba*, [w:] *Współczesna polszczyzna – stan, perspektywy, zagrożenia*, red. Z. Cygał-Krupa, Tarnów 2008; idem, *Janusz St. Pasierb – człowiek dialogu, „Pielgrzym”* 2003, nr 25, s. 12-13; K. Kranicki, *Ks. Janusz Stanisław Pasierb jako miejsce teologiczne. Szkic o tomiku „Doświadczanie Ziemi”*, „Kieleckie Studia Teologiczne” 2011, nr 10, s. 215-230; idem, *Poezja jako miejsce teologiczne. O ks. Januszu St. Pasierbie po lekturze tomiku „Doświadczanie Ziemi”*, „Ateneum Kapłańskie” 2011, nr 157, s. 132-138; idem, *Pedagogia ojcostwa w przypowieści o synu marnotrawnym w poezji ks. Janusza St. Pasierba, „Pedagogia Ojcostwa”* 2012, nr 2, s. 257-264; idem, *Kapłana-poety doświadczanie słowa. Szkic na temat egzystencjalnej lektury Pisma Świętego w tomiku „Doświadczanie Ziemi”* ks. Janusza S. Pasierba, „Studia Redemptorystowskie” 2013, t. 11, s. 172-187; idem, *Popezja na ambonie? „Poezja dzisiaj”* 2013, nr 102, s. 111-119; idem, *Wyznanie wiary ks. Janusza S. Pasierba. Próba interpretacji wiersza pt. „Wierzę”, „Homo Dei”* 2013, nr 1, s. 54-68.

¹⁶ J. Sochoń, *Z powodu przestrzeni, „Poezja”* 1978, nr 9, s. 110-112; idem, *Poezji troskliwa pokora, „Przegląd Powszechny”* 1984, nr 2, s. 181-193; idem, *Janusz St. Pasierb „Światło i sól”, „Więź”* 1984, nr 5, s. 128-129; idem, *Próba szczerości, „Poezja”* 1986, nr 6, s. 106-108; idem, *Szczerość i maska, „Autograf”* 1990, nr 4, s. 49-53; idem, *Ufność eschatologiczna*, [w:] J. S. Pasierb, *Puste łąki*, Warszawa 1993, s. 81-85; idem, *Obrazy życia, „Nowe Książki”* 1994, nr 8, s. 4-5; idem, *Janusz kochany, „Powściągliwość i Praca”* 1994, nr 2; idem, *Geografia zbawienia (Kilka uwag o eseistyce i poezji księdza Janusza Pasierba)*, [w:] *Ksiądz Janusz St. Pasierb. Kapłan, poeta, człowiek nauki*, Pelplin 1995, s. 18-23; idem, *W Jezusie jest cierpienie i zachwyt (O poezji ks. Janusza St. Pasierba)*, [w:] J. S. Pasierb, *Po walce z aniołem*, Warszawa 1996, s. 159-171; idem, *Poezja*

¹³ Por. W. Tomaszewska, *Cytat jako „sfera poetyckości” w eseistyce księdza Janusza Stanisława Pasierba*, [w:] *Janusz St. Pasierb – poeta*, red. B. Kuczera-Chachulska, M. Łukaszuk, M. Prussak, Warszawa 2003, s. 47-58.

¹⁴ T. Linkner, *W misji słowa. Twardowski, Pasierb, Damrot, św. Wojciech*, Pelplin 1998, s. 105-206; A. Pethe, *Poezja czasu otwartego. O wierszach ks. Janusza Stanisława Pasierba*, Katowice 2000; M. Borkowska, *Modlitwa, słowo i sztuka w poezji Janusza St. Pasierba*, Lublin 2003; T. Tomasik, *Na skrzyżowaniu dróg. O poezji Janusza St. Pasierba*, Pelplin 2004; E. Sykuła, *Pasja według Pasierba*, Lublin 2004; A. Stempka, *Tradycja religijna w poezji Jana Twardowskiego*

- Chrzastowska¹⁷, Jadwiga Puzynina¹⁸, Zofia Mocarska-Tycowa¹⁹, Jerzy Szymik²⁰, Agnieszka Reszczyk²¹, Elżbieta Grzybowska²², Stanisław Stanowski²³, Wiesław Mering²⁴, Franciszek Kamecki²⁵, Jan Twardowski²⁶, Alfred Marek Wierzbicki²⁷, Stefan Frankiewicz²⁸, Andrzej K. Olszewski²⁹, Bernadetta Kuczera-Chachulska³⁰, Wiesław Niewęglowski³¹, Waław Oszajca³², Ryszard Matuszewski³³, Ryszard Przybylski³⁴, Anna Kamieńska³⁵, Konstanty Pieńkosz³⁶, Kazimierz Nowosielski³⁷, Jan Skoczyński³⁸, Bogdan Zeler³⁹, Zofia Zarębianka⁴⁰, Ryszard
- teologia ks. Janusza St. Pasierba. Uwagi wstępne, [w:] *Kultura i religia u progu III Tysiąclecia*, s. 217-230; idem, *Wiersze o bliskim ludzkiemu sercu zasięgu*, [w:] J. S. Pasierb, *Liturgia serca*, s. 5-17; idem, *Traktat teologiczny ks. Janusza St. Pasierba i Czesława Miłosza*, „Topos” 2002, nr 4-5, s. 35-39; idem, *Kapłan-poeta. Czy interpretacja poezji ks. Janusza St. Pasierba domaga się wiedzy o jego kapłaństwie?*, [w:] *Ksiądz Janusz Stanisław Pasierb. Kapłan – poeta – humanista*, s. 31-48; idem, *Ksiądz w polskiej kulturze. Projekt interpretacyjny księdza Janusza St. Pasierba*, [w:] *VII Dni Kultury Chrześcijańskiej. Materiały z obchodów uroczystości 15. Rocznicy śmierci Księdza Profesora Janusza Pasierba zorganizowanej przez Zespół Szkół Katolickich im. Ks. Jan. Długosza we Włocławku pod patronatem Jego Eksceleńcy Księdza Biskupa Wiesława Alojzego Meringa*, red. J. Kędzierski, Włocławek 2009, s. 45-53; idem, *Poszukiwanie literatury*, Warszawa 2012, s. 165-242; idem, *Poezi czasu Soboru: Wojtyła, Twardowski, Pasierb*, „Ethos” 2012, nr 100, s. 329-349; idem, *Człowiek ma tylko jedno serce. Ksiądz Janusza St. Pasierba poetycką antropologią miłości*, „Topos” 2014, nr 1-2, s. 53-60.
- ¹⁷ B. Chrzastowska, *Spotkania z poetą i kapłanem – Januszem Pasierbem*, „Zeszyty Karmelitańskie” 1994, nr 1, s. 63-68; eadem, „Wierzę wierszem”. O poezji kapłańskiej, [w:] *Religijne aspekty literatury polskiej XX wieku*, red. M. Jasińska-Wojtkowska, J. Święch, Lublin 1997, s. 217-302; eadem, *Obraz autora w poezji ks. Janusza St. Pasierba: ksiądz – poeta – znawca sztuki*, [w:] *Kultura i religia u progu III Tysiąclecia*, s. 203-216; eadem, „Skoczyć wzwyż...”: przesłanie ks. Janusza St. Pasierba, „Polonistyka” 1999, nr 4, s. 236-239.
- ¹⁸ J. Puzynina, *Doświadczenie nocy nad potokiem Jabbok*, [w:] J. S. Pasierb, *Wierzę*, Pelplin 1998, s. 165-176; eadem, *Język wiary w poezji współczesnej*, [w:] *Kultura i religia u progu III Tysiąclecia*, s. 94-108; eadem, *Słowo Pasierba*, [w:] *Janusz St. Pasierb – poeta*, s. 9-28; eadem, *Słowo poety*, Warszawa 2006, s. 61-78; eadem, *Wiem, że jesteś Drogą*, [w:] J. S. Pasierb, *Wiem, że jesteś Życiem*, Lublin 2008.
- ¹⁹ Z. Mocarska-Tycowa, *Potrzeba poezji, czyli miłości*, „PAL Przegląd Artystyczno-Literacki” 1994, s. VIII-X; eadem, *Medytacje z poetą: próba czytania „Forum Romanum” Janusza St. Pasierba*, „PAL Przegląd Artystyczno-Literacki” 1998, nr 12, s. 112-122; eadem, *O śmierci w poezji ks. Janusza St. Pasierba*, „Roczniki Humanistyczne” 1998, z. 1, s. 601-611; eadem, *Spotkania w słowie. Szkice literackie*, Toruń 1999.
- ²⁰ J. Szymik, *Narzeczone Jezusa czyli pochwała pobożnej starości*, „Gość Niedzielny” 1995; idem, *Ciało i Krew. O esejach ks. Pasierba*, „Gość Niedzielny” 2013; idem, *Cisza i Słowo. O kazaniach ks. Pasierba*, „Gość Niedzielny” 2013; idem, *Rana i piękno. O wierszach ks. Pasierba*, „Gość Niedzielny” 2013; idem, *Życie spod drętwiących palców. Inkarnacyjne źródła sztuki*, [w:] *Trwać oznacza ocalić dobro i piękno. Pamięci ks. Janusza St. Pasierba w 15. Rocznicy śmierci*, red. M. J. Wilczek, T. Tomasik, Pelplin 2008, s. 142-150.
- ²¹ A. Reszczyk, *Natura – człowiek – kultura w twórczości ks. Janusza St. Pasierba*, „Świat tekstów Rocznik Słupski” 2011, nr 9, s. 179-192; eadem, *Wśród antynomii. Pasierba rozważania o kulturze*, „Akcent” 2009, nr 4, s. 45-52.
- ²² E. Grzybowska, „Czas otwarty” a „czas zamknięty” w eseistyce ks. Janusza Stanisława Pasierba, Płock 1998; eadem, „Miasto na górze”. *Filozofia kultury w ujęciu J. S. Pasierba*, „Studia Płockie” 2007, t. 35, s. 171-183.
- ²³ S. Stanowski, *Poezja według Janusza Pasierba*, „Ateneum Kapłańskie” 2007, t. 148, z. 1, s. 120-132; idem, *Kultura w obronie natury. O eseistyce ks. Janusza Pasierba*, „Przegląd Powszechny” 2008, nr 4, s. 91-103; idem, *Miejsce Kościoła w kulturze współczesnej według księdza Janusza Pasierba*, „Studia Włocławskie” 2009, t. 11, s. 233-239; idem, *Twórczość, twórca i religia według „Czasu otwartego” ks. Janusza Pasierba*, „Ateneum Kapłańskie” 2006, t. 147, z. 2.
- ²⁴ W. Mering, *Pomorie – Mała Ojczyzna Janusza Stanisława Pasierba*, [w:] *O literaturze Kociewia...*, s. 63-70; idem, *Powitanie uczestników i otwarcie sesji*, [w:] *Ksiądz Janusz Stanisław Pasierb. Kapłan, poeta, człowiek nauki*, s. 5-7; idem, *Ksiądz Janusz Stanisław Pasierb – po piętnastu latach*, [w:] *VII Dni Kultury Chrześcijańskiej...*, s. 9-11.
- ²⁵ F. Kamecki, *O poezji ks. Janusza St. Pasierba*, [w:] *O literaturze Kociewia...*, s. 71-78; idem, *Przestrzenie Pasierba i drogi Wójtowicza*, „W drodze” 1979, nr 5, s. 94-97; idem, *Janusz St. Pasierb „Miasto na górze”*, Kraków 1973, Znak, ss. 309; „Czas otwarty”, Poznań 1972, Pallotinum, ss. 305; Janusz A. Ihnatowicz, „Wiersze wybrane”, Kraków 1973, Znak, ss. 139; „Homo Dei” 1974, nr 4, s. 319-320.
- ²⁶ J. Twardowski, *List do księdza Janusza St. Pasierba*, „Przegląd Katolicki” 1989, nr 31, s. 4; *Ocalić od zapomnienia ks. Janusza St. Pasierba. Z ks. Janem Twardowskim rozmawia ks. W. Wojdecki*, „Gość Niedzielny” 1998, nr 35 i nr 36.
- ²⁷ A. M. Wierzbicki, *Mądrość poezji. O wierszach Janusza St. Pasierba*, [w:] *Sztuka wobec prawdy. Nałęczowskie Dni Filozoficzne 1993, 1994, 1995*, red. P. Kmiec, G. Sowiński, T. G. Wiktor, Nałęczów 1995; idem, *Spotkania na placu*, Lublin 2001, s. 481-487.
- ²⁸ S. Frankiewicz, „Kapłan powinien być przyjacielem grzeszników”, „Więź” 1994, nr 6, s. 90-92; idem, *Człowiek wpływający na kształt kultury*, [w:] *Ksiądz Janusz St. Pasierb. Kapłan, poeta, człowiek nauki*, s. 24-29.
- ²⁹ A. K. Olszewski, *Postać świata nauki*, [w:] *Ksiądz Janusz St. Pasierb. Kapłan, poeta, człowiek nauki*, s. 13-17; idem, *Janusz Stanisław Pasierb jako krytyk sztuki współczesnej*, [w:] *Trwać oznacza ocalić dobro i piękno...*, s. 395-401.
- ³⁰ B. Kuczera-Chachulska, *Wstęp*, [w:] J. S. Pasierb, *Poezje wybrane*, wybór, wstęp i oprac. B. Kuczera-Chachulska, Warszawa 1998, s. 5-16; eadem, *Poetyckie odsłanianie świata w wierszu „Stare kobiety w kościele”*, [w:] *Janusz St. Pasierb – poeta*, s. 163-172.
- ³¹ W. Niewęglowski, *Homilia podczas mszy Św. Żałobnej w I rocznicę śmierci Ks. Prof. Janusza St. Pasierba*, [w:] *Ksiądz Janusz St. Pasierb. Kapłan, poeta, człowiek nauki*, s. 34-39; idem, *Człowiek słowa i Słowa*, [w:] *Sztuka XVII wieku w Polsce. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki Kraków, grudzień 1993*, red. T. Hrankowska, Warszawa 1994, s. 19-23; idem, *Kwiat i blizna. W drugą rocznicę śmierci ks. Janusza St. Pasierba*, „Tygodnik Powszechny” 1995, nr 51, s. 12.
- ³² W. Oszajca, *Falowanie rzeczywistości*, „Więź” 1994, nr 6, s. 190-192; idem, *Spod drętwiących palców wytryska życie*, „Życie Duchowe” 1998, nr 15, s. 129-139.
- ³³ R. Matuszewski, *Obecność mitów*, „Twórczość” 1979, nr 4, s. 132-135; idem, *Zdejmowanie pieczęci*, „Twórczość” 1984, nr 5, s. 112-115; idem, *Lektury poetyckie*, „Miesięcznik Literacki” 1985, nr 9, s. 72-73.
- ³⁴ R. Przybylski, *Poezja wiary tragicznej*, [w:] J. S. Pasierb, *Wiersze wybrane*, wybór i oprac. J. Sochoń, Warszawa 1988, s. 377-389.
- ³⁵ A. Kamieńska, *Wiersze religijne*, „Tygodnik Powszechny” 1984, nr 26, s. 6.
- ³⁶ K. Pieńkosz, *Kategoria przestrzeni*, „Za i przeciw” 1978, nr 26, s. 19; idem, *Znów barbarzyńca w ogrodzie?*, „Tygodnik Kulturalny” 1982, nr 16, s. 9; idem, *Przez ogień*, „Literatura” 1984, nr 3, s. 62-63; idem, *Uprawiać poezję*, „Literatura” 1989, nr 5, s. 70-71.
- ³⁷ K. Nowosielski, *Ksiądz i znaki kultury*, „Nowe Książki” 1997, nr 5, s. 14-15.
- ³⁸ J. Skoczyński, *Ksiądz Pasierba teksty o kulturze*, „Znak” 1985, nr 7-8, s. 215-218.
- ³⁹ B. Zeler, *Teofania we współczesnej liryce polskiej*, Bielsko-Biała 1993, s. 51-52, 119-123; idem, *Śmierć jako imperatyw*, [w:] *Zrozumieć poezję współczesną*, Katowice 1995, s. 127-131; idem, *Poezja i... Studia, szkice, interpretacje*, Katowice 1998, s. 212-215.
- ⁴⁰ Z. Zarębianka, *Człowiek, ziemia, Bóg – przestrzeń wewnętrzna w poezji Janusza Stanisława Pasierba*, „Topos” 2001, nr 2-3, s. 30-36.

Wasiuta⁴¹, Piotr Wojciechowski⁴², Maria Wilczek⁴³, Paweł Przywara⁴⁴, Bogdan Wiśniewski⁴⁵, Piotr Koprowski⁴⁶.

⁴¹ R. Wasiuta, *Wątki żydowskie w poezji księdza Pasierba*, „Słowo Żydowskie” 1994, nr 4, s. 17; idem, *Kapłan, uczony i poeta. Wspomnienie w szóstą rocznicę śmierci ks. Janusza Stanisława Pasierba*, „Lithuania” 1999, nr 4, s. 94-97.

⁴² P. Wojciechowski, *Poezja przekraczająca horyzont*, „Przegląd Katolicki” 1993, nr 26, s. 16; idem, *Srebro nostalgii, chleb nadziei*, „Tygodnik Powszechny” 1994, nr 21, s. 11; idem, *Małe ojczyzny i Europa ducha*, [w:] *Pro memoria. Ks. Józef Tischner 1931-2000 (filozof Szczęśliwych darów)*, oprac. J. Borzyszkowski, Gdańsk 2007; idem, *Jak czytać Pasierba*, „Itinerarium. Kwartalnik Metropolitarnego Seminarium Duchownego w Lublinie” 2004, nr 2.

⁴³ M. Wilczek, *Ksiądz Janusz Stanisław Pasierb. Szkic do portretu*, Pelplin 2013; eadem, *O księdzu Januszu St. Pasierbie i Fundacji Jego imienia*, [w:] *Kultura i religia u progu III Tysiąclecia*, s. 246-260; eadem, *Nieustannie trwa w naszej pamięci. Inicjatywy upamiętniające ks. Janusza St. Pasierba*, [w:] *Ksiądz Janusz Stanisław Pasierb. Kapłan – poeta – humanista*, s. 102-119; eadem, *Jestem zajęty Słowem... O księdzu Januszu St. Pasierbie*, [w:] *Szkiele o twórczości Janusza St. Pasierba*, pod red. R. Cieślaka i P. Urbańskiego, Szczecin 2006, s. 19-37; *On przetrwał nam jasny szlak. Ksiądz Janusza St. Pasierba spotkania z Janem Pawłem II*, red. M. Wilczek, K. Kreczmański, Warszawa 2014.

⁴⁴ P. Przywara, *Ludzie niewidzialni. O wierszach i życiu księdza Janusza Pasierba*, „Ethos” 1999, nr 4, s. 215-217.

⁴⁵ B. Wiśniewski, *Poetyckie spotkania z księdzem Januszem St. Pasierbem. Pomorski Konkurs Poetycki im. Ks. Janusza St. Pasierba*, Pelplin 2005; idem, *Poetycki pogląd na świat. Wokół biografii i twórczości ks. Janusza St. Pasierba*, [w:] *Ksiądz Janusz Stanisław Pasierb. Kapłan – poeta – humanista*, s. 14-30; idem, *Ks. Janusz St. Pasierb – człowiek kultury*, [w:] *Pomorskie drogi ks. Janusza Pasierba*, praca zbiorowa pod red. B. Wiśniewskiego, Pelplin 1994, s. 6-13.

⁴⁶ P. Koprowski, *Wolność, ale jaka? Janusz Stanisław Pasierb o polskiej rzeczywistości po 1989 roku*, „Forum Teologiczne” 2008, R. 9, s. 145-157; idem, *Europa jako wspólnota duchowa. Spostrzeżenia i refleksje Janusza Stanisława Pasierba*, [w:] *Koncepcje integracji w Europie w XX i XXI wieku. Myśl polityczna*, red. H. Stys, Toruń 2008, s. 45-59; idem, *Muzyczność i metafizyczność poezji Janusza Stanisława Pasierba*, „Kresy. Kwartalnik Literacki” 2009, nr 80, s. 218-224; idem, *Współczesny kryzys wiary w ocenie Janusza Stanisława Pasierba*, „Ateneum Kapłańskie” 2009, t. 153, z. 2, s. 340-350; idem, *Kryzys wiary a kształt naszego człowieczeństwa. Refleksje Janusza Stanisława Pasierba*, [w:] *Esencja człowieczeństwa. Prawda ludzka a cywilizacja*, red. H. Romanowska-Łakomy, Warszawa 2010, s. 137-148; idem, *Sztuka a przestrzeń etyczna człowieka. Kilka myśli Janusza Stanisława Pasierba*, [w:] *Filozoficzne konteksty edukacji artystycznej*, pod red. S. Krzyński, R. Kubickiego, D. Michałowskiej, Poznań 2011, s. 147-162; idem, *Horyzontalny i wertykalny wymiar kultury w ujęciu Janusza Pasierba*, [w:] *Wielokulturowość w dziedzictwie kulturowym polskich społeczności regionalnych i lokalnych*, red. S. Kowalska, Poznań-Kalisz 2011, s. 321-345; idem, *W kręgu rewolucyjnej przemiany. Kościół po Soborze Watykańskim II (1962-1965) w ocenie Janusza Pasierba*, „Studia Historica Gedanensia” 2011, t. 2, s. 153-167; idem, „...Służę słowu”. *Janusz Pasierb o języku religijnym*, [w:] *Język-Szkoła-Religia*, red. A. Lewińska i M. Chmiel, Pelplin 2011, s. 210-220; idem, *Kim jest człowiek? W kręgu eseistyczno-poetyckiej antropologii ks. Janusza Pasierba*, „Studia Redemptorystowskie” 2011, nr 9, s. 9-21; idem, *Dialog Kościoła rzymskokatolickiego z kulturą. Kilka myśli Janusza Pasierba*, „Język – Szkoła – Religia” 2012, R. 7, nr 2, s. 7-27; idem, *Homo Viator: Janusz Pasierb on East Central European Intellectual Identity*, [w:] *East Central Europe in Exile*, vol. 2: *Transatlantic Identities*, ed. by A. Mazurkiewicz, Cambridge 2013, s. 89-99; idem, *Pasja na nowo odkryta (rec. Ewa Sykuła, Pasja według Pasierba, Lublin 2004)*, „Humanistyka i Przyrodoznawstwo” 2009, nr 15, s. 343-347; idem, rec. (Anna Stempka, *Tradycja religijna w poezji Jana Twardowskiego i Janusza St. Pasierba*, Bydgoszcz 2006), „Ateneum Kapłańskie” 2010, t. 154, z. 3, s. 612-615; idem, rec. (Wojciech Korzeniak, *Wychowawcza funkcja kultury według ks. Janusza Pasierba*, Pelplin 2009), „Ateneum Kapłańskie” 2011, t. 156, z. 3, s. 613-616; idem, rec. (*Trwać oznacza ocalić dobro*

Nie powstała jednak żadna praca, której założeniem byłoby przebadanie spuścizny Pasierba pod kątem przedstawionych powyżej ważnych podstaw i uwarunkowań umożliwiających ukonstytuowanie się charakterystycznego dlań porządku sensu, porządku, będącego rdzeniem biografii intelektualnej tegoż myśliciela. Niniejsza publikacja ma – chociaż w jakimś stopniu – wypełnić tę lukę. Jej podstawę źródłową stanowi spuścizna Pasierba: teksty naukowe, artykuły popularnonaukowe, eseje, utwory poetyckie⁴⁷. Dzieła wspomnianego twórcy nie zawierają suchych wywodów dyskursywnych, beznamiętnych opisów i ocen rzeczywistości oraz dylematów natury duchowo-egzystencjalnej, społeczno-kulturowej i politycznej. Pasierb-akademik nie był bowiem myślicielem akademickim, tylko i wyłącznie intelektualistą. Pragnął przekonać czytelnika – niczego mu jednak nie narzucając – o słuszności swoich spostrzeżeń, o pożytkach płynących z zaakceptowania i hołdowania określonym przeświadczeniom. W świetle swoich dokonań twórczych prezentuje się jako złożona osobowość, postać z „krwi i kości”. Podstawy do takiego stwierdzenia dają zarówno treści zawarte w wierszach i esejach jego autorstwa, jak i poświęcone mu wspomnienia licznej grona osób działających na niwie nauki, kultury, sztuki⁴⁸.

Spuścizna Pasierba odznacza się bardzo wysokim walorem samoświadomości i zróżnicowanym stopniem systematyczności. Rekonstrukcja jego biografii intelektualnej będzie więc stanowić rezultat czynności o charakterze porządkująco-scalającym i analitycznym, zmierzających do odtworzenia określonej „całości”. Zasadniczym punktem oparcia będą dla mnie te teksty i wypowiedzi twórcy, które charakteryzują się szczególnie dużą integralnością i reprezentatywnością. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na jeszcze dwie istotne kwestie. Po pierwsze, na fakt braku „szerszych”, bezpośrednich przekazów twórcy na temat inspiracji intelektualnych swoich myśli. W związku z tym muszą pojawić się – i pojawiają – w odniesieniu do Pasierbowych rozważań również analizy „kontekstowe”, dzięki którym można w miarę plastycznie i obiektywnie pokazać jakiego rodzaju aspekty konstytuują się pod wpływem „czegoś” z zewnątrz w poglądach myśliciela. Po drugie, obcowanie z tekstami Pasierba, mające na celu realizację konkretnych zamierzeń badawczych, ujawnia różnicę między nimi a traktatami filozoficznymi. Te ostatnie zawierają często cały wykład systemu myślowego ich autora, szczegółową argumentację, logiczne uzasadnienie określonych sądów, terminologię stricte filozoficzną. Z kolei autor *Czasu otwartego*, mimo iż podejmuje niejednokrotnie te same problemy, które znajdują się w sferze zainteresowań filozofa, to jednak prawdy o Bogu, człowieku i świecie wypowiada w inny sposób, odmiennym, niehermetycznym językiem, czasami pośrednio, poprzez obrazy, symbole czy też metafory literackie, niekiedy na marginesie rozważań poświęconych innej tematyce. W przypadku Pasierba „prezentacji świata [...] towarzyszy [niejednokrotnie] – nie wypowiedziane [...], ale milcząco przezeń przyjmowane – twierdzenie, które mówi: <<taki oto jest świat>>”⁴⁹. Nie ułatwia to

i piękno...), „Studia Historica Gedanensia” 2012, t. 3, s. 272-275; idem, *Wizja człowieka w filozofii Erazma z Rotterdamu. Refleksje Janusza Stanisława Pasierba*, „Studia Redemptorystowskie” 2014, nr 12, s. 115-129.

⁴⁷ Teksty Pasierba są rozproszone – nie ma kompletnej ich edycji. Wykaz dzieł myśliciela, które wyzyskuję w trakcie analiz zawarty jest na końcu monografii (Bibliografia).

⁴⁸ *Pomorskie drogi ks. Janusza St. Pasierba; Wstępujący na wzgórze. Wspomnienia o Ks. Januszu St. Pasierbie*, praca zbiorowa pod red. M. Wilczek, Pelplin 1996.

⁴⁹ M. Przełęcki, *Wartość poznawcza wypowiedzi literackich i filozoficznych*, [w:] *Wypowiedź literacka a wypowiedź filozoficzna*, pod red. M. Głowińskiego i J. Sławińskiego, Wrocław 1982, s. 21.

pracy nad rekonstrukcją biografii intelektualnej, ale bez wątpienia czyni ją ze wszech miar frapującą.

W poniższych rozważaniach wyzyskuję, oprócz „tekstu” pelplińskiego twórcy, również wypowiedzi innych myślicieli i badaczy, przede wszystkim te spośród nich, które w stosunku do tego, co „mówi” sam autor *Miasta na górze* mogą wystąpić w charakterze uogólnień – pamiętam, by dzięki nim, przy ich pomocy móc zasadniej nadawać przytoczonym wypowiedziom Pasierba walor bardziej uniwersalny.

Książka niniejsza nie powstałaby, gdyby nie życzliwa pomoc i wsparcie kilku osób. Przed wszystkim dziękuję za wieloletnią opiekę naukową pracownikom Wydziału Historycznego Uniwersytetu Gdańskiego: dr hab. Franciszkowi Nowińskiemu, prof. UG, prof. zw. dr hab. Zbigniewowi Opackiemu i prof. zw. dr hab. Tadeuszowi Stegnerowi. Szczególne słowa podziękowania – za cenne uwagi krytyczne – kieruję pod adresem ks. prof. zw. dr hab. Jarosława Sochonia, Kierownika Katedry Filozofii Kultury na Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. *Last but not least* – dziękuję bardzo moim rodzicom oraz siostrze i szwagrowi.